

David Barnouw

ANNE FRANK
EN HET VERRAAD

Een overzicht

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: De draaibare boekenkast die toegang gaf tot het achterhuis van Anne Frank, Amsterdam, januari 1957 of eerder.
De foto is gespiegeld afgedrukt [Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/
Fotograaf onbekend]
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2023 David Barnouw, Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024452354
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boom.nl

.....
Inhoud

Voorwoord	9
1 Inleiding	11
2 Jodenvervolging	15
<i>Onderduik</i>	17
<i>Vervolgingsapparaat</i>	17
3 Onderduik en arrestatie aan de Prinsengracht	263 23
4 Leveranties aan de Wehrmacht	27
5 De verdachten	33
WILLEM VAN MAAREN	35
LENA HARTOG-VAN BLADEREN	42
ANTON (TONNY) AHLERS	46
MARTIN SLEGERS	73
ANS VAN DIJK EN BRANCA SIMONS	75
JOSEPHUS JANSEN	78
LOUIS WIENER	79
MAARTEN KUIPER	80
NELLY VOSKUIJL	81
ARNOLD VAN DEN BERGH	83
<i>Toeval en onvoorzichtigheid</i>	97
6 Conclusie	103

Dankwoord	107
Noten	109
Bronnen	117
Literatuur	119
Afkortingen	123
Personenregister	125

.....

Voorwoord

De belangstelling voor Anne Frank heeft zich de laatste decennia steeds meer gericht op de vraag wie schuldig was aan het verraad van de acht Joodse onderduikers in het achterhuis aan Prinsengracht 263 in Amsterdam. De enige overlevende van de onderduikers, Otto Frank, was er zeker van dat zij verraden waren en hij had ook zijn verdenkingen. Die betroffen een man die in het pakhuis werkte en over wie Anne al had geschreven in haar dagboek. In 1947 was er echter onvoldoende bewijs tegen hem, en een tweede onderzoek in 1963 leverde niets belastends op. Deze verdenking wordt uitgebreid behandeld in het in 1986 verschenen *De Dagboeken van Anne Frank*.

Rond de eeuwwisseling verschenen kort na elkaar een biografie van Anne Frank en een biografie van haar vader. In beide boeken werden diverse dadertheorieën ontwikkeld. Het NIOD besloot een korte studie aan het verraad te wijden, die in 2003 verscheen als *Wie verraadde Anne Frank?* geschreven door David Barnouw en Gerrold van der Stroom.

Sindsdien zijn er vele nieuwe vermoedelijke daders aangewezen. Dat gebeurde op basis van nauwkeurig onderzoek, maar ook op basis van 'horen zeggen'. Soms zorgde de onthulling voor commotie, maar lang niet altijd. Begin 2022 ontstond meer dan grote opwinding met de presentatie van het boek *Het verraad van Anne Frank*, waarin een Joodse

notaris uit de Joodse Raad voor Amsterdam als dader werd neergezet.

Het is tijd voor een update, voor een nieuw, bondig overzicht voor wie de draad is kwijtgeraakt.

David Barnouw

Amsterdam, december 2022

Gerrold van der Stroom kon helaas geen actieve bijdrage leveren aan deze uitgave. Als mee-lezer heeft hij evenwel talrijke kritische en aanvullende opmerkingen geleverd, die substantieel hebben bijgedragen aan het eindresultaat.

Inleiding

In 1980 overleed Otto Frank op 91-jarige leeftijd in zijn woonplaats Birsfelden bij Bazel. Bij testament had hij alle handschriften van zijn dochter Anne vermaakt aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, nu NIOD Instituut voor Oorlogs-, Genocide- en Holocauststudies. Dat instituut publiceerde in 1986 *De Dagboeken van Anne Frank*. In deze kritische uitgave (samengesteld door Harry Paape (†), Gerrold van der Stroom en David Barnouw) werden alle toentertijd bekende dagboek aantekeningen van Anne Frank opgenomen. In een van de inleidende hoofdstukken werd ook aandacht besteed aan het vermoedelijke verraad¹ van de familie Frank en hun mede-onderduikers. De pakhuisknecht Willem van Maaren was toen de belangrijkste verdachte, maar 'dat het iemand anders is geweest achten wij minstens even waarschijnlijk. De juiste toedracht zal niet meer gereconstrueerd kunnen worden.'²

Het is interessant dat in *Anne Frank. Spur eines Kindes* van Ernst Schnabel uit 1958³ het verraad maar heel terloops ter sprake is gekomen en dat in een van de eerste Nederlandse boeken over Anne Frank, *Weerklank van Anne Frank* uit 1970, het verraad in het geheel niet wordt genoemd. De tijd was er toen duidelijk nog niet rijp voor.

Maar aan het eind van de twintigste eeuw was de geest uit de fles en menigeen trachtte de verrader of verraders van Anne Frank te vinden, meestal als onderdeel van een grotere studie.

Toen Barnouw en Van der Stroom in 2003 *Wie verraadde Anne Frank?* uitbrachten,⁴ was dat met name naar aanleiding van twee biografieën die uitgekomen waren: *Anne Frank. De Biografie* (1998) van Melissa Müller⁵ en *Het verborgen leven van Otto Frank* (2002) van Carol Ann Lee,⁶ die elk met een nieuwe en andere verraadthese kwamen. Het NIOD besloot daarom in 2003 een vervolgonderzoek in te stellen, dat zich op de volgende zaken richtte:

- a. het naast elkaar zetten van de tot nu toe genoemde verraadthesen en een beoordeling van de mogelijkheden en onmogelijkheden, en
- b. chantagemogelijkheden tijdens en na de oorlog, mede gezien de rol van Otto Frank bij de bedrijfsvoering van Opekta, Pectacon en Gies & Co tijdens en na de oorlog.

Het onderzoek heeft zich toen geconcentreerd op drie verdachten, maar er zijn ook een aantal andere verdachten behandeld. Er is uitgegaan van hetzelfde (archief)materiaal als waarvan Müller en Lee gebruik hebben gemaakt.

Aan het eventuele verraad door Van Maaren en de arrestatie van de ondergedokenen heeft Paape in *De Dagboeken van Anne Frank* meer dan 20 pagina's besteed. In het boek van Melissa Müller is deze verraadthese geen echt belangrijk onderwerp, maar zij noemt wel een andere verrader: Lena Hartog-van Bladeren. Een groot deel van Lee's studie is gewijd aan de derde, door zeer veel bronnenmateriaal geschraagde verraadthese, namelijk dat Otto Frank en de anderen verraden zouden zijn door Tonny Ahlers, NSB'er sinds de zomer van 1940 en sedert oktober 1940 lid van de radicalere NSNAP (Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij).⁷ Daarnaast zou er in de relatie Ahlers-

Frank ook nog sprake zijn geweest van chantage. Ook werden andere verraadtheorieën tegen het licht gehouden. De conclusie in *Wie verraadde Anne Frank?* was toen dat er geen dader aangewezen kon worden; sterker, er ontstond grote twijfel of er ooit een verraadtheorie voor honderd procent bewezen zou kunnen worden. De kans is namelijk bijzonder groot dat meerderen van de vele honderden mensen die vanuit huizen aan de Keizersgracht en de Westermarkt zicht hadden op de achterzijde van het achterhuis aan de Prinsengracht vermoed hebben dat daar ondergedoken Joden leefden. Een van hen heeft wellicht direct de Duitsers ingelicht, maar hij of zij kan zijn of haar vermoeden ook aan een tweede persoon hebben doorgegeven. Er kunnen dus meerdere personen bij het verraad betrokken zijn geweest voordat bij de Duitsers een bericht over onderduikers binnenkwam. Degene die het vermoeden als eerste geuit heeft, hoeft geen vaste bewoner van een van de betreffende huizen te zijn geweest. Het kan een tijdelijke huurder zijn geweest, of gewoon iemand die op bezoek was.

Sinds de publicatie van *Wie verraadde Anne Frank?* is het aantal verraadtheorieën gestaag toegenomen. Als we alle theorieën zouden optellen, komen we op bijna dertig, maar daar zijn ook verdachtmakingen bij die te vaag zijn om na te gaan: ‘het waren de burens’. In de pers werd tot vijf jaar geleden soms veel en soms weinig aandacht geschonken aan ‘weer een nieuwe verrader’. De discussie over het verraad kwam in een stroomversnelling door de publicatie begin 2022 van *Het verraad van Anne Frank. Het baanbrekende onderzoek van een internationaal coldcaseteam in Nederland* van de hand van Rosemary Sullivan. In deze studie, sinds 2003 de eerste die zich uitsluitend op het verraad van Anne Frank richtte, werden alle van verraad verdachte personen, met uitzondering van notaris Van den Bergh, vrijgepleit.

In het nu voor u liggende overzicht worden alle personen die in de loop der jaren van het verraad verdacht werden in chronologische volgorde behandeld – dat wil zeggen dat over wie het eerst gepubliceerd is, het eerst wordt behandeld. Van den Bergh, die weliswaar al in 2003 in *Wie verraadde Anne Frank?* als verdachte werd behandeld, komt gezien de wereldwijde aandacht voor zijn zaak begin 2022 pas als laatste verdachte naar voren. Het is haast onvermijdelijk dat in de voorliggende publicatie bij de behandeling van de verdachten bepaalde informatie herhaald wordt.

Jodenvervolging

Toen de Duitsers Nederland in mei 1940 na een vijfdaagse oorlog hadden overmeesterd, woonden er in ons land ruim 140.000 'voljoden' (een door de nazi's gebruikte term), onder wie ruim 14.000 Joden die vanaf 1933 Duitsland waren ontvlucht. Op het eerste gezicht gedroegen de Duitsers zich als 'nette' bezetters, en Joden schenen niet anders dan niet-Joden behandeld te zullen worden. De antisemitische acties op straat kwamen van Nederlandse nationaalsocialisten en leken niet de 'officiële' Duitse steun te krijgen. Maar de situatie veranderde al spoedig: het 'ging bergaf met de goede tijden', zoals Anne Frank later, op 20 juni 1942, in haar dagboek schreef, gevolgd door een korte samenvatting van de beperkende maatregelen die de Joden werden opgedrongen:

Na mei 1940 ging het bergaf met de goede tijden: eerst de oorlog, dan de capitulatie en de inmars der Duitsers en de ellende voor ons joden begon. Jodenwet volgde op jodenwet en onze vrijheid werd zeer beknot. Joden moeten een jodenster dragen; joden moeten hun fietsen afgeven; joden mogen niet in de tram; joden mogen niet in een auto, ook niet in een particuliere; joden mogen alleen van 15.00 – 17.00 uur boodschappen doen; joden mogen alleen maar naar een joodse kapper; joden mogen vanaf 20.00 uur 's avonds tot 6.00 uur 's ochtends

niet op straat; joden mogen zich niet in schouwburgen, bioscopen en andere voor vermaak dienende plaatsen ophouden; joden mogen niet naar een zwembad, evenmin naar tennis, hockey of andere sportplaatsen; joden mogen niet roeien; joden mogen in het openbaar allerlei sport doen; joden mogen na acht uur 's avonds niet meer in hun tuin zitten, evenmin bij hun kennissen; joden mogen niet bij christenen thuis komen; joden moeten naar joodse scholen gaan en al dergelijke meer.

Op 22 en 23 februari 1941 worden bij twee razzia's in het centrum van Amsterdam meer dan 400 meest jonge Joodse mannen opgepakt en gedeporteerd naar Mauthausen. Er volgt nog een aantal verspreide razzia's in Amsterdam, in de Achterhoek en in Arnhem, Apeldoorn en Zwolle. In de zomer van 1942 beginnen de eerste systematische oproepen. De zestienjarige Margot Frank hoorde bij de eerste groep van duizend personen, voornamelijk Duitse Joden, onder wie een aantal jongeren, die op zondag 5 juli 1942 een aangetekende oproep kregen van de zogenaamde Zentralstelle für jüdische Auswanderung. Zij dienden zich daar te melden om, zoals leugenachtig werd gesteld, in Duitsland te gaan werken. Deze oproep zorgde ervoor dat Otto Frank zijn goed voorbereide onderduikplan moest vervroegen. Een dag later bevonden Otto Frank, zijn vrouw Edith Frank-Holländer en hun dochters Margot en Anne zich in het achterhuis van Prinsengracht 263, waar het kantoor en de opslagplaats van Pectacon en Opekta (de bedrijven van Otto Frank) gevestigd waren. Een paar dagen later voegden Hermann van Pels, zijn vrouw Gusti van Pels-Röttgen en hun zoon Peter zich bij hen. Half november kwam tandarts Friedrich Pfeffer erbij: tezamen acht Joodse onderduikers in het hartje van Amsterdam.

Onderduik

Exacte cijfers over het aantal ondergedoken Joden bestaan niet. Na auteurs als L. de Jong, Abel Herzberg, K.P.L. Berkley en J. Presser waagde Bert Jan Flim zich in 2001 onder meer aan de vraag hoeveel onderduikers er nu werkelijk waren, waar ze vandaan kwamen en waar ze onderdoken. Flim raamt het aantal ondergedoken Joden dat de oorlog overleefde op 14.500.⁸ Er is ook geen beeld te schetsen van ‘de’ ondergedoken Jood of hoe die onderduik eruitzag, want daarvoor zijn de individuele verschillen te groot. Eén ding staat wel vast: baby’s en kleine kinderen die waren ondergedoken hadden een grote overlevingskans. Men dook zelden met het hele gezin onder. Het onderduiken op één plek van meerdere Joodse onderduikers, in dit geval acht, kwam nauwelijks voor; bovendien verbleven de meeste onderduikers in de loop der tijd op verschillende onderduikplaatsen.⁹

Vervolgingsapparaat

Achter het oprukkende Duitse leger waren *Einsatzkommandos* van de Sicherheitspolizei (Sipo) en Sicherheitsdienst (SD) Nederland binnengekomen en hadden zich als regionale afdelingen van het Duitse Reichssicherheitshauptamt (RSHA) in een aantal steden gevestigd. Na een paar maanden werden zij omgedoopt tot Aussenstellen van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (BdS), die in Den Haag was gevestigd. *ss-Standartenführer* Willy Harster bezette vanaf juli 1940 deze post. Boven hem stond nog Hanns Rauter, de *Höhere ss- und Polizeiführer*, een van de vier Duitse *Generalkommissare* onder *Reichskommissar*

Arthur Seyss-Inquart. Maar bovenal was Rauter verantwoordig schuldig aan Heinrich Himmler, de hoogste man in het Derde Rijk met betrekking tot politie- en veiligheidszaken én de Jodenvervolging.

De Amsterdamse Aussenstelle was eerst gevestigd aan de Herengracht 485-487, maar belandde uiteindelijk in de meisjes-hbs op de Euterpestraat 91-109 (nu Gerrit van der Veenstraat). In het algemene spraakgebruik werden de Aussenstelle-medewerkers als SD'er aangeduid, maar vanwege hun groene uniform ook als *Grüne Polizei*. Hun taak was gevarieerd, zoals uit de 'Levensloop' van K.L. Diepgrond blijkt. Deze werkte een jaar als tolk voor deze Duitsers; hij somt het werk van de verschillende SD'ers op:

Obersturmführer Brandenburg voor financiën,
bankwezen, handel, effecten en agrarische
aangelegenheden.

Obersturmführer Möller voor culturen, kerk, kunst
en pers.

Obersturmführer Gebürtsky voor NSB en andere
politieke partijen.

Untersturmführer Barbie voor Joodsche
aangelegenheden met Hauptscharführer, Kempin
aan hem toegevoegd voor de liquidering van de
Vrijmetselarij en andere internationale organisaties
op geestelijk gebied.

Hauptsturmführer Hase voor de zuivering van de
Nederlandsche literatuur en liquidering van de
Joodsche uitgeverijen.

Untersturmführer Golder voor het inbeslagnemen
van grote voorraden genotmiddelen, zoals koffie,
thee en rookwaren.¹⁰

Willy Lages was vanaf maart 1941 tot het eind van de bezetting de leider van deze Aussenstelle en sinds oktober 1944 ook formeel chef van de hierna te noemen Zentralstelle für Jüdische Auswanderung.

In de beginperiode stond de *vervolg*ing van Joden nog niet voorop, maar langzaam maar zeker kwamen de isolerende en discriminerende maatregelen tegen de Joden van de grond. Binnen de nationaalsocialistische organisaties in Nederland bevonden zich radicale antisemieten die door anti-Joodse straatacties de Duitsers tot meer beweging trachtten te brengen. Maar het Duitse apparaat ging omzichtig te werk, zeker na de februaristakingen in 1941 in Amsterdam en omstreken. Een maand na die stakingen werd in Amsterdam een Zentralstelle für jüdische Auswanderung opgericht: via dit bureau zouden Joden de gelegenheid krijgen legaal naar het buitenland te emigreren. In de praktijk kwam daar niets van terecht en slechts een enkeling lukte het. Om de façade nog mooier te maken, moest de in februari 1941 ingestelde Joodsche Raad een verbindingsbureau met deze Zentralstelle instellen: dit werd de *Expositur*. Bij de voorbereiding van allerlei anti-Joodse maatregelen waren tal van Nederlandse, niet nationaalsocialistische ambtenaren betrokken. Ditzelfde gold voor de uiteindelijke uitvoering van de zogeheten Endlösung: zowel bij razzia's en bewakingsdiensten als bij het jagen op ondergedoken Joden waren honderden Nederlandse politieagenten betrokken, deels nationaalsocialisten, maar deels niet. Voor de slachtoffers maakte dat natuurlijk niets uit.

Tussen de eerste oproepen in juli 1942 en de laatste grote razzia in Amsterdam op 29 september 1943 werden in Nederland meer dan 100.000 Joden opgepakt en gedeporteerd. Vanaf oktober 1943 was het beleid erop gericht het

restant van de ondergedoken Joden op te sporen en naar de vernietigingskampen te sturen.

De Zentralstelle für jüdische Auswanderung was in die tijd gevestigd in de christelijke hbs aan het Adama van Scheltemaplein 1, maar dat pand werd, omdat de taak van de Zentralstelle eind 1943 eigenlijk afgelopen was, voornamelijk gebruikt als archief en eetzaal.¹¹ Veel belangrijker en tot op het laatst uiterst actief was de Aussenstelle van de SD, gelegen tegenover de Zentralstelle in de meisjes-hbs.

De Duitsers joegen niet alleen op Joden, maar ook op hun bezittingen. Voordat de Joden gedeporteerd werden, was een groot deel van de waarde van hun bezit al bijgeschreven op de rekening van de roofofbank Lippmann-Rosenthal. De Duitsers eigenden zich ook de inboedels van de nu onbewoonde huizen toe. Dat werd georganiseerd door de zogenaamde Hausraterfassung, die vier onderafdelingen had, Colonne genaamd. Een daarvan, de Colonne Henneicke (genoemd naar de leider van deze groep), hield zich vanaf oktober 1942 niet meer alleen bezig met het registreren van Joodse inboedels. Deze groep verwerd tot een bende Jodenjagers die daar goed voor betaald werden: twee aan twee waren haar leden tot eind 1943 binnen en buiten Amsterdam actief. Naast hun salaris ontvingen zij vanaf maart 1943 ook een premie per gevangengenomen Jood, waarbij het bedrag van 7,50 gulden vaak wordt genoemd, maar ook wel een maximum van 40 gulden.¹² De beruchte Jodenjager Abraham Kaper, een Amsterdamse politiebrigadier en NSB'er, zei na de oorlog over het 'kopgeld': 'Aanvankelijk bedroeg dit 2,50 gulden per persoon, hetwelk later opgevoerd werd tot 40 gulden. Van deze gelden moesten de tipgevers worden betaald en de overige kosten.'¹³ Of het nu Duitse of Nederlandse Jodenjagers waren: zonder informatie of tips van de bevolking over ondergedoken